

BİR VARMIŞ, BİR YOKMUŞ... KANON, EDEBİYAT TARİHİ VE AZINLIKLAR ÜZERİNE NOTLAR

LAURENT MIGNON*

Kanon sorunu, sadece Türkiye’de değil, mavi gezegenimizin birçok yerinde tartışılmaya devam ediyor. Edebiyat alanında bir iktidar aracı olan kanonun gerekliliğinin ve faydasının sorgulanması bu tartışmaların önemli bir boyutudur. Onun için edebiyat kanonunun oluşumunda hangi etkenlerin rol oynadığının ve oluşturulan kanonun hangi amaca hizmet ettiğinin irdelenmesi temel bir önem taşıyor. Fakat kanon sorunu, edebiyat tarihçiliği ve edebiyat araştırmacılığı sorunlarından bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Nitekim, “millî (veya ulusal) edebiyat tarihi” ve kanon, bazı insanların, belli bir dönemde, belli nedenlerden dolayı, belli amaçlarla içeriklerini geliştirdikleri kavramlardır.

Türk edebiyatı bağlamında ise tekil bir kanonun oluşmaması veya daha doğru bir ifade kullanırsak, rakip kanonların varlığı Türkiye kültür tarihiyle ilgilenen araştırmacıların ve eleştirmenlerin dikkatini çekmiş bir sorundur. Örneğin, Orhan Tekelioğlu, “Edebiyatta Tekil bir Kanonun Oluşmasının İmkânsızlığı Üzerine Notlar”¹ adlı makalesinde Türkiye’ye özgü tarihsel olgularla ve devletin yürüttüğü kültür politikalarına ilişkin bazı noktalara değinerek bu durumu açıklamaya çalışıyor.

Türkçe edebiyatta, İngilizce veya Fransızca edebiyatlardakine benzer bir niteliği olan tekil bir kanonun olmayışı doğru bir saptamaysa da, kanonlaşan bazı edebî yapıtların varlığını da inkâr etmemek gerekir. Tanzimat sonrası dönem üzerine odaklanan çalışmaları (edebiyat tarihleri, incelemeler, antolojiler ve lise edebiyat müfredatı) göz önünde tutarsak, Türkoloji çıkışlı olsunlar olmasınlar, amaçları ve siyasi duruşları ne olursa olsun, bu çalışmaları hazırlayanların hepsinin,

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

1 Orhan Tekelioğlu. “Edebiyatta Tekil bir Kanonun Oluşmasının İmkânsızlığı Üzerine Notlar”. *Doğu Batı* 22 (Şubat, Mart, Nisan 2003): 65-77.

örneğin İbrahim Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*, Namık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi" veya Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu'su* gibi ortak bazı yapıtların üzerinde mutlaka durduklarını görebiliyoruz. Bu yapıtlar ve edebiyatçılar Türk edebiyatının mutlaka okunması gereken önemli örnekleri olarak sunuluyor ve ister istemez bir kanon taslağını oluşturuyor.

Bu bağlamda Türkiye'ye özgü bir soruna kısaca değinmek gerekiyor. Türkiye'de hiçbir okur, 1928'deki harf devriminden önce yayımlanan edebiyat metinlerini özel bir eğitim almadan okuyamaz. Yani uzun yıllardır sadece uzmanlar hangi metnin önemli olduğuna ve yeni harflere çevrilmesi gerektiğine karar veriyorlar. Uzmanlar, tercihleriyle edebiyat tarihinin ve edebiyat belleğinin ne olduğunu belirtiyorlar. Hüseyin Cahit'in 1898'de ilk baskısı yapılan ütopyik öykü *Hayat-ı Muhayyel'i*, Molla Dâvud-zâde Mustafa Nâzım'ın 1913'te yayımladığı bilimkurgu romanı *Rüyada Terakkî ve Medeniyet-i İslamiyeyi Ru'yet*, Celal Nuri'nin 1915 yılında yayımlanan fütüroloji denemesi *Tarih-i İstikbâl'i* gibi Latin harflere çevrilmeyen metinler unutulmaya mahkûmdur. Bazı edebiyat yapıtları unutulunca veya okunamayınca edebiyat tarihçilerinin metinlerini sorgulamak zor bir hâle geliyor. Bu sorun özellikle Cumhuriyet öncesi kadın yazarları etkiliyor. Edebiyat tarihlerinde Zafer Hanım, Nigar Hanım, Fatma Aliye, Emine Semiye gibi Tanzimat sonrası kadın edebiyatçılara, erkek edebiyatçılara göre, çok daha az yer ayrılıyor ve onların yapıtları birkaç sözle geçiştiriliyor. Yapıtlarının çoğu da yeni harflere aktarılmadı.

Tersten Kanon

Tanzimat sonrası edebiyat üzerine odaklanan çeşitli çalışmalarda ortak olarak görülen bir başka yaklaşım, Türkçe yazan gayrimüslim yazarların ve yapıtlarının yok sayılmasıdır. Denebilir ki Türkçe yazan gayrimüslim yazarların yapıtları bir çeşit "tersten kanon"dur: Onlar "ulusal" edebiyat belleğinden silinen yazarların ve yapıtların listesini oluşturuyor. Sağcısından solcusuna, akademisyenden eleştirmene, Türkolog'dan karşılaştırmacıya, hemen hemen hiç kimse Türk edebiyatı çalışmalarında gayrimüslim yazarlara değinmemiştir.

Bu gerçekten dikkate değer bir sorundur, çünkü Türk edebiyatı tarihçiliğinde etnik ölçütlerin önemli bir rol oynadığı söylenemez. Tanzimat sonrası Türk edebiyat tarihinin olmazsa olmaz bazı isimlerinden Şemsettin Sami ve Mehmet Akif, Arnavut'turlar. Ahmet Haşim, Arap'tır hatta *Türkçülüğün Esasları*'nın yazarı Ziya Gökalp, Zaza kökenlidir. Bu bağlamda örnekleri çoğaltmak mümkündür tabii. Sorunu daha da ilginç kılan bir başka olgu son yıllarda Karin Karakaşlı, Mario Levi ve Roni Margulies gibi Müslüman olmayan bazı edebiyatçıların önemli edebiyat ödülleri kazanmış olmaları, yani bugünkü yayın ve edebiyat dünyasında Türkçe yazan gayrimüslim edebiyatçılara karşı bir ayrımcılığın söz konusu ol-

maması. Ancak akademik edebiyat tarihçiliğinde, popüler ve akademik edebiyat araştırmacılığında durum oldukça farklıdır.

Elbette, halk edebiyatı bağlamında Mehmet Fuat Köprülüzade, Kevork Pamukçiyen, Turgut Kut ve son yıllarda Mehmet Kutalmış gibi araştırmacılar Ermeni harfli Türkçe edebiyatla ilgilenmişlerdir, fakat amaçları Ermeni harfli Türkçe kültür ürünlerini Tanzimat sonrası Türk edebiyatı bağlamında değerlendirmek değildi. Ermeni Türkçe edebiyat ve diğer gayrimüslim Türkçe edebiyatlar, Türk edebiyatının tarihinin genel anlatısının dışında kalmaya devam ediyor ve dolayısıyla herhangi bir kanona girmeleri de imkânsızlaşıyor. Fakat, tiyatro tarihçiliğinde Metin And'ın yaklaşımının farklı olduğu vurgulanmalı. Kendisi, örneğin *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908* adlı yapıtında sadece gayrimüslim yönetmenler ve oyuncular üzerinde değil, Türkçe metin yazarları üzerinde de kısaca duruyor.² Altı çizilmesi gereken önemli bir başka nokta, azınlık yayınevlerinin de bu edebî mirasla ilgilenmedikleri. Ne Yahudi bir yayınevi olan Gözlem, ne de Ermeni bir yayınevi olan Aras, Osmanlı döneminde Türkçe yazan gayrimüslim yazarların yapıtlarının çeviri-yazımlarını ve bu konudaki incelemelerini yayımlamaya kalkışmadı.

Oldukça karmaşık ve edebiyat araştırmacısı için büyüleyici olan Tanzimat sonrası dönemdeki gayrimüslim Türkçe edebiyatlar mutlaka ortaya çıkarılmalı ve incelenmeli. Ermeni harfli Türkçe edebiyat, Türk edebiyat tarihi bağlamında en çok dikkate değer olandır. Çeviriler ve uyarlamalar hariç, edebî bir amaç güden basılı Yunan harfli (Karamanlıca), çok daha marjinal ve geç bir dönemde ortaya çıkan basılı İbrani harfli Türkçe metinler enderdir. Vartan Paşa'nın, *Akabi Hikâyesi* (1851), *Boşboğaz bir Adamın Lafazanlık ile Husûle Gelen Fenalıkların Muhtasar Risalesi* (1852), Hovsep Balıkcıyan'ın *Karnig, Gülunya ve Dikran'ın Dehşetli Vefatları Hikâyesi* (1863), Hovsep Maruş'un *Bir Sefil Zevce'si* (1868) ve Viçen Tilkiyan'ın *Gülunya Yahüt Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Kız'ı* (1868), ilk Arap harfli Türkçe roman olarak kabul edilen Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-u Tal'at ve Fitnat*'ından (1872) önce yayımlanan bazı Ermeni harfli Türkçe roman örnekleridir. Avusturyalı Türkolog Andreas Tietze tarafından yayıma hazırlanan ve 1991 yılında basılan *Akabi Hikâyesi*'nin dışında, bu romanların hiçbiri bugüne kadar Latin Türk alfabesine aktarılmamıştır.

Zihniyetler Değişiyor mu?

Yine de, son yıllarda gayrimüslimler ve edebiyat araştırmacılığı bağlamında kayda değer olumlu gelişmeler yer aldı. Tanzimat sonrası edebiyat üzerine odaklanan bazı yeni çalışmalarda Müslüman olmayanların ürettikleri Türkçe edebiya-

2 Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1972.

tın varlığının kabullenildiği görülmektedir. M. Kayahan Özgül'ün 2000 yılında basılan *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*³, İnci Enginün'ün 2006 yılında yayımlanan *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*⁴ adlı edebiyat tarihi çalışması ve Oğuz Karakartal'ın yine 2006'da çıkan *Tevfik Fikret'in İzinde İki Şair: Avram Naum ve İsak Ferera*⁵ adlı incelemesi bu olumlu değişimin başlıca göstergeleridir. Fakat bu çalışmaların yazarlarının, gayrimüslim Türkçe edebiyata karşı tutumları sorunlu görünüyor. Yazarlar, gayrimüslim Türkçe edebiyatı Türk edebiyat tarihinin tam olarak neresine yerleştirebilecekleri konusunda kararsız görünüyorlar. Örneğin, Özgül'ün hazırladığı antolojide Türkçe yazan bazı gayrimüslim şairlere, "Has Bahçenin Japon Gülleri" adlı bölümde yer verilmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu çalışmada gayrimüslim şairler ve yapıtları, ait oldukları döneme göre veya şiir anlayışlarına göre sınıflandırılan Türkçe yazan Müslüman şairlerin aksine, Türk edebiyat tarihinin dışında –tıpkı kadın şairlerin durumunda olduğu gibi– ayrı bir bölüme, yani bir çeşit edebî gettoya yerleştirilmiştir. Bu bağlamda bir başka sorun, antolojide dönemin önemli Yahudi şairlerinden İsak Ferera Efendi'nin (1883-1933) adının Fransızcalaştırılarak Isaac Féra diye yazılmasıdır. Osmanlı harfleriyle basılmış bazı şiir kitaplarında yayıncılar, şairlerin isimlerini ayrıca Fransız imlasına göre Latin harflere çevirerek veriyorlardı. Bu hem Müslümanlar, hem de gayrimüslimler için söz konusuydu. Bu âdet ancak harf devriminden sonra kalkmıştır. Yani İsak Ferera'nın adını Fransızlaştırmanın hiç bir nedeni kalmamıştır artık.

İnci Enginün'ün edebiyat tarihinde başka sorunlarla karşılaşyoruz. "Ermeni ve Grek Harfleriyle Türkçe Romanlar" başlığı altında Vartan Paşa'nın 1851 yılında yayımladığı *Akabi Hikayesi* adlı Ermeni harfli Türkçe romana bir buçuk sayfa ayrılıyor ve Evangelios Misailidis'in 1871-72 yıllarında çıkan Yunan harfli *Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş* adlı romanı beş sayfada inceleniyor. Oysa Sula Boz'un "Paleoloğos / Misailidis / Favini: Üç İsim bir Akrabalık" adlı makalesinde gösterdiği gibi, *Temaşa-ı Dünya*'nın ne ölçüde özgün bir Türkçe yapıt olduğu çok tartışmalı bir konudur.⁶ Onun için bu romanı, çeviri veya, belki de, uyarılma bağlamında ele almak daha doğru olurdu. Enginün'ün *Akabi Hikayesi*'ne yaklaşımı ise oldukça küçümseyicidir. Yazara göre, Vartan Paşa'nın yapıtının, ondan aşağı yukarı yirmi yıl sonra ilk anlatılarını yayımlamaya başlayan "Ahmet Mithat

3 M. Kayahan Özgül. *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

4 İnci Enginün. *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

5 Oğuz Karakartal. *Tevfik Fikret'in İzinde İki Şair: Avram Naum ve İsak Ferera*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

6 Sula Boz. "Paleoloğos/Misailidis/Favini: Üç İsim bir Akrabalık". *Milliyet Sanat*, (Temmuz 1990): 36-37.

Efendi'nin romanlarından farkı yoktur".⁷ Enginün'e göre "sanat değeri taşımayan kitabın [...] edebiyat açısından önemi, Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan insanların ortak konularını ve yaşam şekillerini roman türünde yansıtmamasından ibaretir".⁸ Bu oldukça ağır ve –kanımızca– haksız değer yargısı, Vartan Paşa'nın romanını değersizleştiriyor ve onun resmî Türk edebiyat tarihinde yok sayılmasını meşrulaştırıyor.

Avram Naum⁹ ve İsak Ferera hakkındaki çalışmasında Oğuz Karakartal farklı bir yaklaşım sergiliyor. Kitabının başlığından da anlaşıldığı gibi, Karakartal'ın amacı bu iki Yahudi şairin Türk edebiyatı tarihindeki yerini saptamaktır. Fakat incelemesinin sonunda vardığı sonuçlardan biri gerçekten Yahudi şairler bağlamında çok sorunludur. Karakartal'a göre "Osmanlı-Türk toplumunda, farklı kökenden de gelse bütün vatandaşların sosyal ve kültürel yaşantıya katılabilmeleri için gerekli ortam" vardı.¹⁰ Elbette İsak Ferera Efendi'nin kendi yazılarında da vurguladığı gibi Osmanlı'daki ortam birçok Batı ve Doğu Avrupa ülkesine göre Yahudiler için daha rahat ve güvenliydi. Ancak Avram Naum ve İsak Ferera'nın makalelerinde Karakartal'ın ve resmî Türk tarihçiliğinin "mutlu beraberlik" tezini sarsan veriler bulmak mümkündür. Bu iki şair, şiirlerini yayımlatmaya çalışırken birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Onlara göre, şiirlerinin yayımlanmama gerekçesi Yahudi olmalarıdır. Avram Naum, İsak Ferera ile birlikte çıkardığı *Mir'ât* dergisinin 14 Şubat 1909 tarihli sayısında yayımladığı "*Aşiyân ve Muhit* Risâle-i Edebiyeleri Muharrirliklerine" başlığını taşıyan açık mektupta sözü geçen iki derginin editörlerinin, kendinin ve İsak Ferera'nın şiirlerini Yahudi oldukları için yayımlamadıklarını iddia ediyor:

"[...] bu iki risâlede eserlerimizin neden kabûl ve derc edilmediklerinin esbâbını taharrî ederken kabahatımız imzâların "Avram Naum" veya "İsak Ferera" olmasının ve Musevilerin bu kadar düzgün ve ma'nîdâr manzûmeler vücûda getirebilmesinin o iki risâle sahiblerinin canını sıkmasından ileri gelmiş olduğuna daha doğrusu bu kadar emek ve sa'îlerimizin bir hiss-i girye istiskâle fedâ edildiğine insanın hükmedeceği geliyor."¹¹

7 İnci Enginün. *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e* (1839-1923): 171.

8 A.g.y., 172.

9 Avram Naum, tek şiir kitabı olan ve 1900'de basılan *Kalb-i Şikeste* başta olmak üzere, ilk şiirlerini gerçek adıyla, yani Avram Naum diye imzalamıştır. Bu yazımızda bir tutarlılık sağlamak için 1909 yılında çıkan *Mir'at* dergisinde kullandığı "Avram Naum" ismini kullanacağız. Naum, Cumhuriyet'in ilanından sonra adını İbrahim Nom olarak Türkçeleştirmiştir.

10 Oğuz Karakartal. *Tevfik Fikret'in İzinde İki Şair: Avram Naum ve İsak Ferera*, 126.

11 Avram Naum. "*Aşiyân ve Muhit* Risâle-i Edebiyeleri Muharrirliklerine". *Mir'ât* 1 (1 Şubat 1324): 4.

İsak Ferera ise, 2 Mart 1909 tarihinde çıkan *Mir'ât* dergisinin ikinci sayısında yayımlanan *İsminden Utanan Yahudiler* adlı makalesinde, Yahudi olduğu için kitaplarını yayımlatmakta çeşitli sorunlarla karşılaştığını yazıyor:

“Hâtırında kaldığına göre bundan yedi sekiz sene evvel bir mecmû'a-ı eş'ârımı tab'ı için Bab-ı Ali'de bir kitapçıya mürâca'at ettim. Mecmû'ayı muktedir bir şaire göstermiş, eserin hadd-i zâtında meziyyeti olmakla beraber, müellifin Müsevi olması keyfiyeti ale'l-husûs Türkçe bir mecmû'a-yı eş'ârı kıymetten düşüreceği yolunda beyân-ı mütâla'a olunmuş... Binâen'aleyhi bir Türk nâmı altında neşrine muvâfakat olunursa tab'ını der-uhde edeceği cevabını aldım. Buna karşı cevâbım bundan ibaret oldu: 'İtikâdımca bu eserin bir meziyyeti varsa sırf bir Musevinin zade-i tab' olması itibâriyledir. Binâen'aleyhi eserimin bu şerefli sıfattan te'arrf etmesine kâil olamam'. Bîl-tab' kitabımı bastıramadım.”¹²

Bu tür belgeler, yirminci yüzyılın ilk yıllarında, yani Türkçülüğün, ideoloji olarak, etkisini siyasi ve kültürel alanda iyice hissettirdiği bir dönemde, Müslüman olmayanların Türkçe yayın dünyasında seslerini duyurabilmek için sorunlar yaşadıklarını gösteriyor. Bu gerçeğin dönemi inceleyen çalışmalarda mutlaka irdelenmesi gerekir. Ayrıca Cumhuriyet dönemi edebiyat tarihçiliğinde gayrimüslim yazarların ve şairlerin yok sayılması ile yirminci yüzyılın başlarında yayın dünyasında İsak Ferera ve Avram Naum'un uğradıkları ayrımcı uygulamaların arasındaki ilişki, incelenmesi gereken bir başka konudur.

Gayrimüslim Türkçe edebiyat bağlamında M. Kayahan Özgül, İnci Enginün ve Oğuz Karakartal'ın çalışmalarına çeşitli eleştiriler yöneltilebilirse de, bu üç çalışmanın gayrimüslim Türkçe edebiyat konusunda önemli bir katkıda buldukları kesindir. Yazarların bu çalışmalarında Tanzimat sonrası dönemde gayrimüslim Türkçe edebiyatın varlığını tanımaları ve tanıtmaları, dönemi inceleyen Türk edebiyatı çalışmalarında bir zihniyet değişikliğinin yer almaya başladığını gösteriyor.

Gayrimüslim Türkçe Edebiyata Yaklaşımlar

Gayrimüslim Türkçe edebiyatın Tanzimat sonrası Türk edebiyatının köprüsüne kazandırılmasıyla birlikte, bu edebiyata kuramsal olarak nasıl yaklaşılacağı sorunu da önem kazanıyor. Bu soruya bir cevap ararken, Gilles Deleuze'un ve Felix Guattari'nin ünlü Kafka incelemelerinde geliştirdikleri “minör edebiyat” kavramı iyi bir çıkış noktası olabilir.¹³ Deleuze ve Guattari'ye göre minör bir ede-

12 İsak Ferera Efendi. “İsminden Utanan Yahudiler”. *Mir'ât* 2 (17 Şubat 1324): 22.

13 Gilles Deleuze ve Félix Guattari. *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*. Çev. Özgür Uçkan ve Işık

biyat “minör bir dilin edebiyatı değil, daha ziyade, bir azınlığın majör bir dilde yaptığı edebiyattır”.¹⁴ Minör edebiyatın üç temel özelliği var: “Dilin yersiz yurt-suzlaşması, bireyselin dolaysız-siyasal olana bağlanması ve sözcülemenin kolektif düzenlenişidir”.¹⁵ Kuşkusuz, Osmanlı’da ortaya çıkan Türkçe azınlık edebiyatlarını irdelerken Deleuze ve Guattari’nin Kafka’dan yola çıkarak yürüttükleri düşünceler, araştırmacılar ve eleştirmenler için ufuk açıcudur. Fakat Türk edebiyatı tarihçiliğinin bugünkü gelişme aşamasında temel sorunları, azınlık edebiyatlarının farklılığını ve özgünlüğünü tespit etmekle birlikte onların varlığını kabul ettirmek ve tarih yazımına dahil etmektir. Bu bağlamda gayrimüslim yazarların ve yapıtlarının edebiyat tarihindeki yerlerini saptamanın ayrı bir önemi olduğu açıktır. Konusal ve estetik açıdan birçok gayrimüslim edebiyatçının yapıtlarının, dönemlerinin edebiyat anlayışını yansıttıklarını hatırlatmakta fayda var. Birkaç somut örnekten söz etmek gerekirse, Vartan Paşa’nın *Akabi Hikayesi*’nde kadının konumu, görücü usulü evlilik, Batılılaşma ve dinsel baskılar gibi işlenen birçok konunun daha sonra Müslüman yazarlar tarafından yazılan romanlarda benzer bir yorumla ele alındığını, şiir alanında, birçok Servet-i Fünuncu gibi Avram Naum’un yerli bir *Parnasse* anlayışını geliştirmeye çalıştığını ve Garbis Fikri’nin özgeçmişsel bir boyut içeren ağıtvari mensur şiirlerinde otobiyografik “ben”in kendini açıkça hissettirdiğini ve ölümü modern sayılabilecek bir şekilde işlediğini, yani onun yapıtlarının bireyin artık edebiyatta sesini duyurduğu bir döneme tanıklık ettiğini anımsayabiliriz.

Tanzimat sonrası dönemde çoğu gayrimüslim edebiyatçının, edebiyat tarihinin ana hattından pek ayrılmamış, hatta bazılarının o hattı çizenlerden olduğunu vurgulamak, birçok edebiyat tarihçisinin –bu yaklaşımları çok tartışılmalıysa da– hâlâ görevlerinin edebiyat tarihinin ana hatlarını aktarmaktan ibaret olduğunu düşünmelerine ve onlara göre, Müslüman olmayanların edebiyatının fazla marjinal olduğu için edebiyat tarihinde yeri olmadığını iddia etmelerine bir cevap niteliğindedir. Ama tabii ki bu cevap, başka bir edebiyat tarihi anlayışını geliştirmemizi engellememeli.

Türk edebiyat tarihinde gayrimüslim edebiyatçıları yok saymak için başka argümanlar da öne sürülüyor. Ermeni, Yunan ve daha az bilinen İbrani harfli Türkçe edebiyatların varlığı inkâr edilmese de, bu yapıtların Arap harfleri ile basılmadıkları için sadece kendi cemaatleri tarafından okundukları ve böylece Osmanlı’daki edebî gelişim üzerine etkili olmadıkları iddia ediliyor. Bu yaygın sav kesinlikle sorgulanmalı. Milletlerarası kültürel ilişkiler Osmanlı toplumsal tarihinin pek araştı-

Ergüden. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000. Fransızca aslı için, bkz. Gilles Deleuze ve Félix Guattari. *Kafka: Pour une littérature mineure*. Paris: Les éditions de minuit, 1975.

14 Deleuze ve Félix Guattari. *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, 25.

15 A.g.y., 28.

rılmamış bir alanıdır. Yine de, Johann Strauss “Who Read What In the Ottoman Empire?”¹⁶ (“Osmanlı’da Kim Neleri Okuyordu?”) adlı makalesinde ayrı diller konuşan milletlerin, belli bir ölçüde, ortak bir edebî kültürü paylaştıklarını, çeviri ve edebiyat bağlamında diller arası alışverişlerin yer aldığını ortaya koyuyor. Ayrıca Ahmet Midhat Efendi’nin, 1891’de yayımladığı *Müşâhedât* adlı romanında Vartan Paşadan söz ettiği, yani Ermeni harfli Türkçe edebiyattan haberdar olduğu da bilinmektedir: “Vartan Paşa’nın, Panosyan’ın vesâir Ermeni hurûfuyla Türkçe yazan muharrirlerin asârını kâmilten okumuşumdur”.¹⁷ M. Cevdet (İnançalp) ise *Muallimler Mecmuası*’nın Eylül 1924 sayısında yayımladığı “Ermeni Mesâi-i İlmiyesi: Venedik’te (Sen Lazar) Dervişleri Akademisi”¹⁸ adlı makalesinde Türkçe yazan birçok Ermeni yazarı saysa da, hiçbir edebiyatçıdan ve Ermeni harfli Türkçe edebiyattan söz etmiyor.¹⁹

Bununla birlikte bir başka gerçek daha var. On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Türkçe yazan gayrimüslim edebiyatçılar, Arap harfleri kullanmayı tercih etmeye başladılar. Örneğin Avram Naum’un 1900’de yayımlanan *Kalb-i Şikeste*’si ve Garbis Fikri’nin 1910’da çıkan *Yapraklar Dökülürken* adlı kitapları Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Buna rağmen, onların adları da hiçbir edebiyat tarihinde anılmıyor. Hâlbuki Arap harflerinin tercih edilmesi çok önemli bir gelişme, çünkü dinsel ve etnik kökeni aşan, Türkçeye dayanan bir ortak Osmanlı kimliği fikrinin yerleşmeye başladığını gösteriyor. Yani bu tür yapıtlar sadece edebî açıdan değil, toplumsal tarih açısından da önemli belgelerdir. Ayrıca kullanılan alfabe ne olursa olsun, 1928’deki Harf Devrimi’nden sonra gelişen edebiyat tarihçiliğinde alfabeyle dayalı bir dışlama politikası pek de savunulabilir değildir. Bugünkü Türkiye’de Türkçe yazmak için, ne Arap, ne Ermeni, ne Yunan, ne de İbrani harfleri kullanılıyor.

Öne sürülen bir başka argüman, gayrimüslim Türkçe edebiyatçıların yapıtlarının edebî açıdan zayıf oldukları için edebiyat tarihinde olmamaları gerektiğidir. Ama bu konuda herhangi bir genelleme yapılmaması gerekir. Örneğin, Vartan Paşa’nın romanı birçok Tanzimat dönemi romanından anlatım tekniği açısından üstündür. İsak Ferera’nın şiirlerinin çok iç açıcı olduğunu söyleyemesek de, Beş Hececiler’in dizelerinden daha kötü değildir. Zaten bir edebiyat tarihi yazılırken sadece estetik ölçütler göz önünde tutulamaz. Bazı yazarlar ve yapıtlar edebî, kültürel ve toplumsal tarihte belli yönelimleri belgeledikleri için de seçiliyor. Aksi

16 Johann Strauss. “Who Read What In The Ottoman Empire?”. *Middle Eastern Literatures* 6/1 (Ocak 2003): 39-76.

17 Ahmet Midhat Efendi. *Müşâhedât*. İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1308: 36.

18 M. Cevdet (İnançalp). “Ermeni Mesâi-i İlmiyesi: Venedik’te (Sen Lazar) Dervişleri Akademisi”. Çev. İsmail Akçay. *Müteferrika* 10 (Kış 1996): 201-210.

19 A.g.y., 209-210.

takdirde Süleyman Nazif veya Şükûfe Nihal'in adları muhtemelen hiçbir şiir tarihinde geçmezdi, yapıtları da şiir tarihinin çöp kutusuna değilse de, en azından eski kağıtlar kutusuna gönderilmiş olurdu. Hristiyan ve Yahudi kökenli Osmanlı vatandaşlarının Türkçe yazmış olmaları, yani kültürel hayata etken bir şekilde katkıda bulunmuş olmaları, Osmanlı'daki milletlerarası ilişkilerin farklı bir boyutunu gösteriyor. Doğrusunu söylemek gerekirse gayrimüslim Türkçe edebiyatı, Türk edebiyat tarihinin dışında tutmak için geçerli metodolojik ölçütler yoktur; çünkü bir edebiyatın tarihi o edebiyatın yazıldığı dile dayanmalıdır.

Fakat Türk edebiyat tarihçiliğinde ve ulusal edebiyat tanımında dil ilk ölçüt olarak kullanılmadı, din kullanıldı. Cumhuriyet döneminde gelişen Türk edebiyatı tarihçiliği ve araştırmacılığı ancak Müslüman kökenli edebiyatçılar üzerine odaklanıyor. Teodor Kasap (1835-1905) gibi gayrimüslim yazarlar sadece çevirmenlik ve yayıncılık faaliyetleri ile edebiyat çalışmalarında anılıyor. Yukarıda anılan Ahmet Midhat Efendi'nin Ermeni harfli Türkçe edebiyata yaptığı gönderme, geç Osmanlı döneminde Ermeni harfli Türkçe edebiyatın, edebiyat ve kültür tarihinin anılması ve üzerinde durulması gereken bir gerçeği olarak kabul edildiğine işaret ediyor. Ermeni harfli Türkçe literatürden çok haberdar görünen M. Cevdet'in makalesinde edebiyattan hiç söz etmemesi, Cumhuriyet döneminde bu çoğulcu yaklaşımın değiştiğini gösteriyor. Gayrimüslim edebiyatçıların tarihten neden dışlandıklarını anlamak için Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk kimliğinin nasıl tanımlandığına bakmak gerekiyor. Yeni devletin sınırları içinde yaşayan bütün insanlar "Türk" sayılmamıştır ve yeni Türk kimliğini tanımlamak için ne dilsel ne de etnik kriterler kullanılmıştır. Kullanılan ölçüt din olmuş ve *Misak-ı Milli*'nin içerisinde yaşayan Müslümanlar sadece Türk sayılmıştır.²⁰ Anadolu topraklarında yaşayan Hristiyan ve Yahudiler, anadilleri Türkçe olsa da Türk olarak tanımlanmamıştır. Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi bu durumun en iyi bilinen örneğidir. Yüzyıllar boyunca Yunan topraklarında yaşayan, Yunanca konuşan Müslümanlar, Türkiye'ye yollanmış ve benzer şekilde Türkçe konuşan Karamanlı Ortodokslar, Yunanistan'a gönderilmiştir.

Öyle görünüyor ki devletin dine dayalı Türklük anlayışı, amaçları ve siyasi eğilimleri ne olursa olsun yerli Türkologların ve edebiyat araştırmacılarının çalışmalarına da yön vermiştir. Sonuç olarak gayrimüslim Türkçe edebiyat unutuldu. Edebiyat tarihini artık dine değil, dile dayalı yazma zamanının çoktan gelmiş olduğu bir gerçek. Belki de kanon tartışmalarını alevlendirmeden önce, edebiyat tarihçiliğinin ve araştırmacılığının bu temel sorunuyla uğraşmak bir öncelik olmalı.

20 Hugh Poulton. *Top Hat, Grey Wolf and Crescent*. Londra: Hurst & Company, 1997:94.